

יום כיפור: מדוע יש מצווה לאכול בערב יום כיפור

פתיחה

כפי שכותבת התורה בפרשת אחרי מות (טז, ל), המטרה המרכזית שבשבילה תוקן יום כיפור היא חזרה בתשובה. אחד מהמעשים שנהגו כבר מימות הגאונים על מנת לעשות תשובה הוא, כפרה באמצעות תרגול. לוקחים תרגול, מסובבים אותו סביב הראש, ומבקשים שהתרגול ההולך לשחיטה לאחר מכן יהיה כפרה תמורת נפש המסובב, וכפי תיאר את המנהג המרדכי (יומא תשכג):

"וכן נמי מנהג בכל חכמי ישראל ובעלי בתים לוקחין תרגולין ערב יום הכיפורים זכרים ונקבות, ומחזירין אותן בחייהן סביב ראש כל אחד ואחד שבבית וכן אומר זה תחת פלוני וזה חלוף פלוני זה נכנס לחיים וזה נכנס למיתה, ושוחטין ומחלקין בין עניים ויתומים ואלמנות כדי שיהא כפרה על נפשנו."

א. אמנם, לא כל חכמי ישראל ראו את המנהג בעין יפה. הרשב"א בתשובה (א, שצה) כתב, שיש בכך איסור של דרכי האמורי, כלומר הליכה בחוקות הגויים - פעולה המהווה איסור דאורייתא (עיין בדף לפרשת קדושים שנה א'). כך הביא גם האורחות חיים (הלכות ערב יום הכיפורים) בשם הרמב"ן, וכמותם נפסק להלכה בשולחן ערוך (תרה, א).

ב. על פסק השולחן ערוך העיר הרמ"א (דרכי משה א), שמנהג ישראל לעשות כפרות בעקבות הגאונים והראשונים שהתירו ולא חששו לדרכי האמורי. גם הספרדים שבדרך כלל הולכים בעקבות השולחן ערוך, התירו את הכפרות בעקבות דברי האר"י (שער הכוונות דף ק') שהדגיש שיש לעשות את הכפרה דווקא בתרגול (והח"י אדם כתב שאפשר לעשות את הפדיון על צדקה).

דבר נוסף שיש לעשות בערב יום כיפור, והוא לא רק מנהג טוב כעשיית הכפרות אלא מצווה, הוא לאכול. כפי שנראה להלן, נחלקו הפוסקים האם מדובר במצווה מדאורייתא או מדרבנן, מהו טעם האכילה, והאם גם נשים חייבות לאכול בערב יום כיפור.

אכילה בתשיעי

בניגוד לשאר התעניות, בהן אין מצווה מיוחדת לאכול לפנייה והעיקר היא התענית - ביום הכיפורים יש דין מיוחד. הגמרא במסכת יומא (פא) מביאה את הפסוק בפרשת אמור (כג, לב) 'ועיניתם את נפשותיכם בתשעה בערב' ומקשה, שהרי מתענים בעשרה ולא בתשעה. הגמרא מתרצת, שהפסוק בא ללמד שיש מצווה לאכול בתשיעי - בערב יום הכיפורים.

מדאורייתא או מדרבנן

נחלקו האחרונים בשאלה, האם מצוות האכילה בערב יום כיפור מדאורייתא או מדרבנן:

א. **שולחן ערוך הרב** (או"ח תרח, א) סבר, שמצווה זו מדרבנן בלבד. את הפסוק שהביאה הגמרא כדי ללמוד ממנו דין זה (ובפשטות משמע שמדובר במצווה מדאורייתא) פירש שמדובר באסמכתא בלבד, דהיינו פסוק שחכמים הסמיכו עליו את דבריהם כדי שיהיה קל לזכור את הדין וכדומה, והדין לא נלמד מפסוק זה.

בטעם שפירש כך נימק, שרבי ישמעאל בגמרא במסכת ראש השנה (ט ע"א) לומד מהפסוק 'ועיניתם את נפשותיכם בתשעה בערב' שיש מצווה מדאורייתא להוסיף מחול על הקודש, ומכיוון שנפסק כמותו להלכה ואין למדים שני דינים מפסוק אחד - אי אפשר לפרש שלומדים מהפסוק שיש גם מצווה מדאורייתא לאכול בערב יום כיפור (ולכן מדובר במצווה מדרבנן), ובלשונו:

"מצוות עשה מהתורה להוסיף מהחול על הקודש בין בעיניו בין באיסור מלאכה, שנאמר 'ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש'. ואף על פי שממקרא זה למדנו בסימן תר"ד שמצווה לאכול בערב יום כיפור, מצוות חכמים היא להרבות בסעודה בערב יום כיפור מטעם שנתבאר שם ומצאו להם סמך מן התורה."

ב. רוב האחרונים, וביניהם **המגן אברהם** (תקע, ט), **הח"י אדם** (קמד, א) ו**המשנה ברורה** (תרח, א), בעקבות כך שהגמרא הביאה פסוק כדי ללמוד את מצוות האכילה, חלקו וסברו שמדובר במצווה מדאורייתא, וכך משמע מלשון **הרא"ש** (יומא ח, כב) שכתב ש'הקב"ה ציווה את ישראל לאכול בערב יום כיפור' - הקב"ה ולא חכמים¹.

כיצד יתמודדו עם טענת שולחן ערוך הרב, שלומדים מפסוק זה שחובה להוסיף מחול על הקודש? **הלבוש** (תרח, א) כתב, שאת המצווה לתוספת שבת לומדים בפסוק מהמילים 'ועיניתם את נפשותיכם בתשעה', ואילו את המצווה לאכול בערב יום כיפור לומדים מהמילה 'בערב' המופיעה מיד אחר כך. לכן אין בעיה ללמוד מאותו הפסוק שני דינים, כי כל דין נלמד ממילה אחרת.

הוא הביא אפשרות נוספת לתרץ וכתב, שהגמרא במועד קטן (ג ע"ב) פוסקת שיש מצוות תוספת שביעית הנלמדת מהפסוק 'בחריש ובקציר תשבות'. אם יש תוספת בערב שביעית הקלה מבחינה הלכתית, קל וחומר שיש תוספת בשבת החמורה. אם כך, ממילא הפסוק 'ועיניתם את נפשותיכם בתשעה' ממנו רצו ללמוד על תוספת שבת, פנוי ללימוד שיש מצווה לאכול בערב יום כיפור.

טעם המצווה

בין אם מדובר במצווה מדאורייתא או מדרבנן, כולם מודים שבערב יום כיפור יש חובה לאכול וכדברי הגמרא במסכת יומא (שם). נחלקו הפוסקים בשאלה, מה השתנה צום זה משאר הצומות בהן לא מובא שיש מצווה לאכול:

א. דעת רוב הראשונים, וביניהם **רש"י** (שם, ד"ה כל), **המאירי והרא"ש** (שם), שיש ציווי לאכול בערב יום כיפור כדי שהמתענים יהיו מוכנים לתענית. נראה שדווקא בערב יום כיפור יש חובה לאכול ולא בערב ט' באב (למרות שגם צום זה אורך יום שלם), כי יום כיפור נחשב בעיקרון יום שמחה בגלל מחילת העוונות ואין עניין להצטער בו, מה שאין כן בט' באב ובשאר הצומות.

¹ הגמרא במסכת ראש השנה (טז ע"א) כותבת, שהקב"ה ציווה לתקוע בשופר של אייל, כדי שהוא יזכיר לעם ישראל את עקידת יצחק. **הריטב"א** (ד"ה והא) פירש, שאמנם מדובר בדין דרבנן, אבל הקב"ה רמז אותו בתורה, ולכן כן יש בו מימד דאורייתא. אמנם **מהרשב"א** (ד"ה הא) שם עולה שמדובר בדין דרבנן, אבל אפשר שכאשר הרא"ש מביא את הניסוח "הקב"ה ציווה וכו...", ייתכן שכולם יודו שלדעתו יש מצווה מדאורייתא לאכול.

לפי טעם זה של הרא"ש חידש ה**נצי"ב** (שאלתא קטז אות יב), שהיודע שאין לו שום קושי להתענות – אין עליו מצווה לאכול בערב יום כיפור. כך גם נימק את העובדה שלא מברכים על מצוות האכילה בערב יום כיפור, מכיוון שכפי שראינו בעבר (ואתחנן שנה ב') רק על המצווה ממש מברכים (= הצום), ולא על ההכנה למצווה (= האכילה לקראת הצום). ובלשון הרא"ש:

"והכי פירוש דקרא 'ועניתם את נפשותיכם', כלומר, הכינו עצמכם בתשעה לחדש להתחזק באכילה ובשתייה כדי שתוכלו להתענות למחר להראות חובתו של המקום ברוך הוא לישראל. כאדם שיש לו ילד שעשועים וגזר עליו להתענות יום אחד וציווה להאכילו ולהשקותו ערב יום התענית כדי שיוכל לסבול (ועיין הערה²)."

ב. טעם הפוך מטעמו של הרא"ש, מופיע בדברי **שיבולי הלקט** (ס' טז) ו**המהרי"ט** (או"ח ב, ח). הם כתבו, שמטרת האכילה בערב יום כיפור היא דווקא להרבות את העינוי ביום התענית, כיוון שכאשר אדם אוכל הרבה ומיד צם יש בכך קושי רב יותר (וכפי שכותבת הגמרא במסכת תענית שלא מתענים ביום ראשון, כדי שלא יעברו מעונג שבת לתענית וימותו).

ג. טעם נוסף הביא **רבינו יונה** (שערי תשובה ד, ח), שמטרת האכילה בערב יום כיפור להראות את השמחה, שיש מכך שאפשר להתנקות מהחטאים ומהעבירות שנצברו במהלך השנה. מכיוון שאי אפשר לאכול ביום כיפור עצמו בגלל הצום שקבעה התורה, קבעו את האכילה בערב הצום (ועיין יראים סימן רכז).

אכילת נשים בערב יום כיפור

לעיל ראינו את דברי הנצי"ב שחידש, שאדם היודע שאין לו צורך כלל לאכול לפני הצום – פטור מאכילה. הגורם שהוביל את הנצי"ב לפסיקה זו הוא הרא"ש שכתב, שמטרת האכילה היא להתכונן לצום. שאלה נוספת שדנו בה הפוסקים, שגם בה מקור הספק הוא היחס בין האכילה לתענית היא, האם נשים חייבות לצום בערב יום כיפור:

א. **רבי עקיבא איגר** (שו"ת, מהדורה קמא ס' טז) נשאל, האם נערה חולה שהאכילה מזיקה לה חייבת לאכול בערב יום כיפור. למעשה השיב שבוודאי שאותה חולה פטורה מאכילה בגלל הסכנה שבכך, אך הוסיף שלא זו בלבד, וייתכן וכל הנשים פטורות מאכילה בערב יום כיפור.

הספק שלו (וכן של **הרש"ש** (סוכה כח ע"א ד"ה גמרא)) הוא, האם האכילה בערב יום כיפור נחשבת מצוות עשה שהזמן גרמא ממנה נשים פטורות, מכיוון שהיא חלה רק ביום מסוים וכמו נטילת לולב. או אולי בגלל שיש קשר בין האכילה בערב יום כיפור לצום עצמו, שהאכילה היא הכנה לצום, כמו שהן חייבות בצום – כך הן חייבות לאכול, ובלשונו:

"אני נבון בכל נשים הבריות אם חייבות לאכול בערב יום כיפור, דאפשר הן פטורות כמו מכל מצוות עשה שהזמן גרמא, או לא, כיוון דקרא מפיק לה בלשון בתשעה לחודש בערב וכו' ולומר דהוי כאלו התענה תשיעי ועשירי, ממילא כל שמחוייב בתענית עשירי מחוייב לקיים ועניתם לאכול בתשיעי, וצ"ע לעת הפנאי."

ב. בניגוד לרבי עקיבא איגר שהסתפק בדבר, לנכדו **הכתב סופר** (או"ח קיב) היה פשוט שיש קשר בין הצום לתענית, ולא מדובר במצוות עשה שהזמן גרמא. ראייה לדבריו הביא מדברי **המהרי"ל** (הל' ערב יום כיפור, מובא בדרכי משה תרד) שפסק, שבמקרה בו אשה נדרה שלא לאכול בערב יום כיפור נדרה מבוטל, מכיוון שאי אפשר לנדר לצום ביום טוב – מוכח מכאן שהיא חייבת לצום.

כמה יש לאכול

לאחר שראינו שיש מצווה לאכול, את טעמי המצווה, והאם נשים חייבות לאכול, יש לדון בשאלה כמה חייבים לאכול:

א. **המגן אברהם** (תרד, א) כתב שיוצאים ידי חובת המצווה באכילה פעם אחת (ונחלקו הפוסקים האם יש חובה לאכול לחם (שבט הלוי והרב עובדיה), וראוי לאכול כדי לצאת ידי חובת כל השיטות). עוד הוסיפו **המקובלים** (בן איש חי וילך, א), שיש מצווה לאכול כשיעור יומיים של אכילה, כדי לתקן גם את האכילה של אותו היום, וגם את האכילה שמחסירים ביום כיפור, ובלשון הבן איש חי:

"אמרו חז"ל מצוה לאכול בערב יום הכיפור ולהרבות בסעודה, וכתבו המקובלים ז"ל, שצריך לאכול שיעור שני ימים אם יוכל האדם לאכול כל כך, כדי לתקן יום זה באכילה מה שצריך ליום זה ומה שצריך ליום מחר שהוא יום הכיפור הקדוש, והאדם יעשה כל מעשיו לשם שמים, וה' יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים."

ב. **הכתב סופר** (או"ח קיד) חלק ופסק שבכל מאכל שאוכלים מקיימים מצווה מדאורייתא, וכך הביא הפסקי תשובות (תרד, הערה 10) בשם **המהרי"ל דיסקין** (ולא הביא את המקור לדבריו). נראה להביא ראייה לכתב סופר מהגמרא בברכות (ח ע"ב). כפי שראינו בדף לשמחת תורה (שנה ב'), במקרה בו אדם לא קרא שניים מקרא ואחד תרגום – הוא יכול להשלים עד שמחת תורה.

הגמרא מעלה אפשרות בשם רב ביבי להשלים את כל הפרשיות של כל השנה בערב יום כיפור, אך מביאה את דברי רבי חייא שדוחה את דבריו, שמכיוון שיש מצווה לאכול בערב יום כיפור, אין זמן להשלים את הפרשיות. אם יש מצווה רק באכילה אחת כפי שכתב המגן אברהם, מדוע אין זמן לקרוא את הפרשיות? יאכל כחצי שעה – שעה ויקרא, אלא מוכח שיש מצווה לאכול כל היום.

כתיבה וחתימה טובה! סיימת לקרוא? קח לקרוא בסעודה מפסקת או בבקשה תעביר הלאה על מנת שיעוד אנשים ייקראו³...

² אמנם, כפי שהעיר **השדי חמד** (מערכת יום כיפור ד"ה וכתב), נראה שלמעשה גם מי שאין לו קושי לצום צריך לאכול, כיוון שאם חובת המצווה מדאורייתא וכפי שנקטו רוב הפוסקים, טעמי המצווה באים רק לקרב את המצוות אל השכל, אבל חיוב יש בין כך ובין כך (אמנם במקרים בהם טעם המצווה מפורש יש שקבעו על פיו השלכות הלכתיות, אך במקרה זה הדברים לא כתובים בפירוש בתורה).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com